Ungváry Rudolf

Viszonválasz egy elriasztó válaszra

VISSZHANG - XLVII. évfolyam 13. szám, 2003. március 28.

Végzetes kiszolgáltatottság az őszinte hit (vagy meggyőződés, ez egyre megy). Az erre való hajlam talán az egyik legnagyobb emberi esendőség, és ezért szánalmat (is) érdemel. Engem a mások őszinte hitei életre szóló traumatikus élményekkel ajándékoztak meg, s ezért a lélek állapotának ezt a formáját sokkal veszélyesebbnek tartottam és tartom a sorsomra nézve, mint azokat a végrehajtókat, akik ezzel a hittel némiképp szintén eltelve, de elsősorban a hatalmukat gyakorolták.

Hinni valamiben nemcsak a legnemesebb emberi érzés; nem is kerülhető el, hogy az ember valami jóban ne higgyen. Feloldhatatlan az ellentmondás a jóba vetett hitének és reményeinek kiszolgáltatott ember és a jó sokszor félelmetes következményei között. Mert megvalósulni nem az elvont, hanem valamilyen konkrét jó szokott, amely azonban nem mindenkinek jó. Heller Ágnes számomra ennek a problémának eleven filozófusi hordozója. Ez késztetett arra, hogy könyvéről és gondolkodói életútjáról írjak (Egy filozófia vége, febr. 14.).

A Kőbányai János által ("Hiszen bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép...", márc. 14.) célba vett írásom indítéka, hogy a szememben Heller nem tudja betölteni azt a szerepet, melyet egy prominens egykori baloldali filozófustól elvárok. Például Vajda Mihállyal együtt megírta egykor a marxista társadalmi megváltás bűvöletében azt a Kőbányai szerint "fiatalos, szívet melengető kor-emléknek" tartott kommuna-cikkét. Kevés parádésabb példa akad a korabeli baloldaliság utópisztikus gondolkodóinak kirekesztő szellemére, mint ez a mű, melyben a szerzők a család visszafordíthatatlan felszámolását javasolták.

Heller ma puszta "hibának" tekinti, amit akkor megfogalmazott, és egykori őszinte hitére hivatkozik. De az őszinte hit semmit sem igazol. Aki úgy tartja, hogy az erőszakolt megváltásba vetett egykori hit csak hiba, az nem néz szembe igazán egykori késztetéseivel.

Ahogy az se puszta hiba, hogy legutóbbi könyvében fekete-fehéren kizárja Auschwitz racionális értelmezésének a lehetőségét. Nem azt írja, hogy számára, hanem azt, hogy a holokauszt "semmiféle történelmi feltételekkel nem magyarázható meg." Nem arról van szó, hogy "joga van-e erre" (ahogy Kőbányai beállítja), mert joga van. Arról van szó, hogy az idézett állítás kizárólagos: és ahol kizárólagosan fogalmaznak, ott kizárólagosság van. Abban az évtizedekkel korábbi kizárólagosságban, amivel a kommunában, a szocializmusban (akármiben) hitt, és ebben a mai kizárólagosságban a holokauszt irracionalitásáról van valami közös, mégpedig a kizárólagos fogalmazás maga. Ebből a szempontból Heller "igazoltan és bevallottan" nem változott.

*

Akkor is felelősségem van azért a botrányért, melyet Auschwitz jelképez, ha nem voltam tettes. Nem akarok egy pillanatra sem megfeledkezni arról, hogy mi rejlik az emberben az elsajátított viselkedés és műveltség vékony burka alatt.

Közöm van Auschwitzhoz, mert nem élhetek enélkül erkölcsösen. Nem ugyanolyan közöm, mint annak, aki áldozata volt vagy tettese, de erkölcsi felelősségem vállalásával megpróbálok az önfelmentés buktatóit elkerülve szembenézni saját történelmemmel. Hajmeresztőnek tartom Kőbányai sugalmazását, hogy aki Auschwitzot megélte, későbbi tévedéseiért nem ítélhető meg: "...nem minősítem azt a tettét sem, hogy megvonja Auschwitz nemzedékétől a jogot vagy lehetőséget, hogy a túlélés teljesítményének aprópénzre váltása (...) érdekében maguk számára illúziókat faragjanak, s ez illúziók jegyében (...) téveszmék jegyében éljenek, sőt: cselekedjenek."

Heller helyében kikérném magamnak ezt a szörnyű védelmet.

Egy filozófus ne "faragjon illúziókat", különösen, ha maga is áldozata volt illúzióknak. Vagy a baloldali gyökerű illúziók megbocsáthatóbbak, mint a jobboldali gyökerűek? A faji eszménybe, a homogén német kultúrába vetett hit nem ugyancsak önámítás, illúzió - minden eddiginél szörnyűbb illúzió - volt? Csak az osztálynélküli társadalom lehet illúzió? Pol Pot Kambodzsájának eszménye nem volt ugyancsak szörnyű illúzió? Vagy ha tetszik, utópia.

Heller szerint az 1917-es ("nagy") októberi forradalom (szerinte: puccs) nem a felvilágosodásból kinőtt baloldali politikai fejlődés egyik folyománya volt. Ezzel valójában azt árulja el, hogy változatlanul abban a meggyőződésben él: ami baloldali, az csak jó - vagy csak áldott illúzió, utópia - lehet.

Megpróbáltam röviden összefoglalni mindazokat a számomra lényeges összetevőket Heller Ágnes gondolkodásában, melyek annyira foglalkoztatnak - és amelyeket anynyira elutasítok. Ha tévednék is, ez akkor se változtat azon, hogy nem "ingyen és bérmentve uszulok neki" Sajnálom, hogy erről Kőbányai szövegével összefüggésben kell írnom, mert Heller nem érdemli, hogy ebbe belekeveredjék.

*

Írásomban kétségbe vontam, hogy a magyar holokauszt "csak a német történelem logikájából" következett volna. Mire Kőbányai: "Az azonban, hogy a 600 000 magyar zsidó auschwitzizálása immanens módon a magyar történelem keretében zajlott volna le, vagy ez így volt eltervezve, arra (...) nincs adat. (Ha Ungváry mégis tud erre adatot szolgáltatni, rukkoljon elő vele...!) (...) Radnóti Miklós egész élete arról szólt, hogy a magyarság csak éppen annyira "bűnös, akár a többi nép"...".

Mást, mint Radnóti, én se mondok. A magyar holokauszt éppen ezért nem csak a német történelem logikájából következett. Nem csak! Hogy a halálba küldik az általuk deportált zsidónak minősített magyarokat, azt maguk a magyar deportálók is tudták. "Előrukkolok".

A magyar önvizsgálat hiányában a közgondolkodás szerint a német megszállás, majd a nyilas hatalomátvétel utáni eseményekért csupán szűk réteg tehető felelőssé. A valóságban ez épp fordítva volt. A zsidóellenes intézkedések tömeges egyetértéssel találkoztak, vagyoni következményeinek több százezer haszonlesője volt, a késő Horthy-korszak kormánypártjai a nyilasoktól zsidóellenességben alig különböztek. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy a zsidókat Magyarországról el kell távolítani, és ezt már az 1939. évi zsidótörvény előterjesztésekor is kimondták.

Ha nyilasokról van szó, az 1944. október 15-én az utcákra tóduló csőcselék híradófilmekből közismert látványára asszociál a közvélemény, ami teljesen megtévesztő. Szálasi pártjának szélesebb bázisa volt, melybe értelmiségiek is jelentős számban tartoztak. Az 1939-es választások idején a párt szegény volt (olyannyira, hogy a kerületek felében egyéni jelöltet sem állítottak, mert a szándékosan 10 000 pengőben megállapított kauciót nem tudták letenni), sajtójukat a választások előtt betiltották, a vezetőség nagy részét internálták. A német támogatás legenda, melyet Teleki Pál terjesztett el lejáratásuk érdekében. Ellenkezőleg: mivel a nyilasok a hazai németeket is magyar "faji" befolyás alá akarták vonni, Ribbentrop minden támogatást eleve megtiltott. Ennek ellenére azokban a kerületekben, ahol egyéni jelölt is indult, a nyilasok átlagosan negyven százalékot kaptak. Szabad körülmények között akár a választást is megnyerhették volna.

Az 1941-ben nem német nyomásra hozott újabb zsidótörvény szigorúbban határozta meg a félzsidó fogalmát, mint a német. A honvédségi rendeletek szerint még az se maradhatott tiszt, akinek zsidó származású felesége volt (miközben a Wehrmachtban többek között a zsidó származású Gotthard Henrich vezérezredes, Erhard Milch marsall volt).

Magyarországon ugyan 1944 tavaszáig a zsidó származásúak jelentős része relatív létbiztonságban élhetett. Egy kis létszámú politikai elit ugyanis, amelyet a többek között Bethlen István és Kállay Miklós képviselt, a titkos szavazással megválasztott parlamenttel szemben, adott esetben annak elnapolásával

megakadályozta a képviselők többsége által állandóan követelt radikális antiszemita intézkedéseket. Azt azonban, hogy a magyar adminisztráció és rendészet tagjai saját mentális, világnézeti késztetéseik alapján ne használjanak ki kínálkozó alkalmakat, eme elit nem akadályozhatta meg.

1941 augusztusában a magyar rendészeti szervek összegyűjtötték a megnagyobbodott Magyarország területén a nem magyar állampolgárságú zsidókat. A németek váltig hangoztatták, hogy nem hajlandók átvenni egyetlen magyar zsidót sem, magyar részről ragaszkodtak ahhoz, hogy kitoloncolják őket Galíciába, a biztos halálba.

Az 1942-es délvidéki "hideg napok" kapcsán kevés szó esik arról, hogy egyes falvakban a bevonulást követően a csendőrök automatikusan agyonlőttek minden zsidót.

A német megszállás után a magyar szervek az utolsó pillanatokig nem a lanyha deportálási hajlandóságukkal tüntették ki magukat. Egyes alföldi városokban még az oroszok bevonulása előtti napon is marakodott a lakosság egy része a visszamaradt zsidó vagyonon. Amikor Románia kiugrása után, 1944 őszén - Horthy kiugrási kísérlete előtt egy hónappal - a magyar csapatok alig néhány hétre elfoglalták Dél-Erdély északi részét a Maros vonaláig, a csendőrségnek első dolga volt, hogy Torda környékén gettóba zárja a fellelhető zsidókat. A hamarosan bekövetkező visszavonuláskor ezeket a magyar anyanyelvű civileket Kissármásnál (még dél-erdélyi területen) a fogva tartók legépfegyverezték.

Különbözött mindez indítékok és erkölcs dolgában bármiben attól, amit a németek által megszállt Kelet-Lengyelországban az "Einsatzgruppék" (SS rendőri egységek) elkövettek? Auschwitz nem kizárólag a német, hanem a teljes emberi történelem szingularitása.

*

Auschwitz felelősségében érintettként arról, hogy a "zsidó" létezik, soha nem fogok tudni megfeledkezni. Különösen azért, mert tudom: sokan azok közül, akiket zsidónak nyilvánítottak, nem tekintették volna magukat zsidónak, ha nem kényszeríttették volna őket egykor, hogy azok legyenek még holtukban is. (És ma nem kényszerítenék őket a jobb- és baloldali nyílt és rejtőzködő rasszisták az antiszemita "új" beszéd eszközeivel a közéletben arra, hogy egy pillanatig se feledkezzenek meg arról, minek is tartják őket.)

Ugyanakkor kényszer nélkül, az emlékek és a kultúra varázslatos szálain keresztül valaki egyként érezheti magát akár egyszerre is például magyarnak és zsidónak. És szép, ha ez a kultúrában megnyilvánul. Egy olyan néphez (is) tartozni ráadásul, mely Auschwitz áldozata volt, különleges helyzet.

De hogy én valakinek a filozófiájáról írt reflexiómban miért említsem meg külön, hangsúlyosan, hogy Heller Ágnes zsidó, azt nem értem (ha értem, annál rosszabb). "Ungváry nem említi meg, hogy a célszemélye zsidó (a holokausztot ugyanis zsidók ellen követték el, Auschwitzot a zsidók számára építették és működtették - sajnos, a Kertész Imre Nobel-díja kapcsán el [nem] indult diskurzus e tény elhallgatásában Auschwitz Judenreiné tételében érdekelt)..."

Mit is kellett volna az adott könyvkritika keretein belül hangsúlyosan említeni? Azt, amit amúgy is mindenki tud, vagy azt, ami valakinek a legszemélyesebb magánügye? Azt, amiért meghurcolták, életét fenyegették? Azt, amire a nem tudomásul vétel hosszú kerülője után megint ráismert és amit megvallott: saját zsidó származását? Vagy azt, hogy magyar voltára is ugyanilyen kerülő után ismert megint rá? Hogy emlegethetném azt, amit említeni szerintem egyes egyedül csak neki van joga?

Mi köze a származásának ahhoz, hogy szerintem nincs igaza abban, ha olyan gondolatok megfogalmazását, ami mások szellemi kirekesztésével járt, csak hibának tart? Mi köze származásának ahhoz, hogy szerintem az őszinte hit nem felmentés semmire, hogy egy politikai rendszerrel való puszta egyetértés nem ment fel teljesen az alól, hogy általa valamiképpen felelőssé válunk erkölcsileg e politikai rendszer szörnyűségeiért is?

Ugyan milyen szemlélet alapján kéri számon tőlem Kőbányai, hogy nem akarom a politikai nyilvánosság

keretei között másnak a származását nyilvántartani? Ilyen nyilvántartást rasszisták szoktak vezetni. A rasszizmus nem csak mások részéről fenyegetheti az embert.

Ungváry Rudolf